

Мирослава Мирославівна Філоненко,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної і медичної
психології та педагогіки
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця,
м. Київ, Україна

УДК 159.923.2(043.5)

АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ ПРИ ПОБУДОВІ АДАПТИВНО-ДИНАМІЧНОГО НАВЧАННЯ

Осуществлен теоретический анализ концепций личностного становления с целью внедрения адаптивно-динамического обучения студентов-медиков и формирования их личности. Выделены психолого-педагогические условия, определяющие адаптивно-динамическое обучение студентов-медиков. Программа экспериментального обучения построена таким образом, что накопление и осмысление нового опыта студентами, перестройка их мотивов и установок осуществляется не путем прямого, линейного, влияния, определенной тенденциозности обучения, а за счет обеспечения студентов научно – исследовательскими средствами обработки учебного материала. Охарактеризованы необходимость конструирования и моделирования содержания и структуры учебной деятельности студентов, существенными изменениями которой должно быть перестройка содержания и методики структурирования дисциплин.

Ключевые слова: адаптивно-динамическое исследование, личностное развитие, студенты-медики, психологические и педагогические условия.

Performed a theoretical analysis of the concepts of personal development in order to implement adaptive-dynamic training of medical students and the formation of their personality. Dedicated psychological and pedagogical conditions that determine adaptive-dynamic training of medical students and contribute to their personal development. The necessity of constructing an experimental model of personal development of medical students. Characterized necessity of designing and modeling the content and structure learning activities of students significant changes which should be restructuring the content and methods of structuring courses, they focus on student-centered and developmental approach to learning, creating psychological and pedagogical conditions that promote personal development of medical students.

Key words: personal development, adaptive-dynamic study, medical students, psychological and pedagogical conditions.

Основна функція освіти відходить на задній план. Передача культурного та професійного досвіду в формі певної незавершеної системи знань, вмінь та навичок вже застаріла, тому відбувається переорієнтація з цілей адаптації молоді до реального життя, а з технічних цілей на цілі розвитку особистості.

Тенденція перетворення освіти у фактор розвитку суспільства актуалізує ідеологію розвитку як механізму розвитку всього освітнього середовища. Таким чином, об'єктами засвоєння будуть виступати не лише (і не стільки) знання, вміння, навички та способи діяльності майбутнього фахівця-медика, але й процеси особистісного становлення майбутнього фахівця.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу концепцій особистісного становлення з метою запровадження адаптивно-динамічного навчання студентів-медиків і формування їхньої особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури надає можливість підійти до розуміння особистісного становлення майбутнього фахівця. Так, у психологічному словнику поняття «розвиток особистості» – це «... процес формування особистості як соціальної якості особи в результаті її соціалізації і виховання. Розвиток особистості здійснюється в діяльності, керованій системою мотивів, властивих певній особистості» [3]. Формування особистості – це процес засвоєння спеціальної сфери суспільного досвіду, але особливий, відмінний від засвоєння знань та вмінь [3].

Аналіз психологічних та інших джерел підтвердив, що існує значна кількість досліджень присвячених становленню фахівця. Теоретичною основою особистісного становлення фахівця є дослідження К. Абульханової-Славської, В. Ананьєва, Л. Божович, Л. Бодальова, А. Деркача, Е. Зеєра, Є. Клімова,

Н. Кузьміної, І. Кона, Б. Ломова, А. Маркової, Л. Мітіної, М. Нечаєва, Г. Суходольського, С. Чистякової, В. Шадрікова та ін.

Поняття професійного становлення фахівця розуміють як процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності та власної активності, що спрямована на самовдосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість та реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [2]. Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей та їхня інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного та творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей людини [3].

Процеси розвитку та формування особистості взаємопов'язані та органічно доповнюють один одного. Результатом їхнього здійснення виступає процес особистісного становлення як завершений етап соціалізації. Поняття особистісного становлення в психології ще не отримало чіткого визначення. Ми розглядаємо становлення як безперервний процес цілеспрямованої прогресивної зміни особистості під впливом соціальної взаємодії та власної активності у самовдосконаленні та самоздійсненні. Становлення завжди передбачає потребу в розвитку та формуванні. В силу свого становлення особистість формує і творить себе, підсилюється взаємозв'язок властивостей та якостей, нагромаджуються нові тенденції розвитку.

У нашому дослідженні провідною є навчальна діяльність студента, що виконує визначальну функцію. Ця діяльність має такі ознаки:

- від неї залежать психологічні новоутворення;
- в її формі виникають і розвиваються нові види діяльності;
- в ній виникають та формуються психічні процеси.

Основними психологічними новоутвореннями, які забезпечує навчальна діяльність студентів, є професійна спрямованість та вміння, клінічне мислення, професійні цінності, психологічна та соціальна готовність до діяльності лікаря.

Процес особистісного становлення майбутніх лікарів у процесі навчання у медичному ВНЗ суттєво відрізняється від потреб сучасного етапу розвитку вищої медичної освіти. Погоджуючись з Л. Виготським [1], ми зазначаємо провідну роль навчання в розвитку особистості. У педагогіці вищої школи увага акцентується на тій формі взаємодії між науково-педагогічним працівником та студентом, де більш виразно реалізується новий тип соціальних відносин – суб'єкт-суб'єктний, що висуває на перший план проблему творчої активності особистості, у нашому випадку – у професійній сфері. Не менш відомим фактом є і те, що ефективність та змістовність застосування такої взаємодії у структурі педагогічного процесу

визначаються особливостями її організації. Зрозуміло, що стосовно предмета нашого дослідження, процес особистісного становлення майбутніх лікарів безпосередньо пов'язаний зі специфікою організації освітнього процесу у медичному ВНЗ.

Важливим аспектом сучасної побудови вищої медичної освіти має бути врахування психолого-педагогічних умов, що сприятимуть особистісному становленню майбутнього лікаря, оскільки особисте становлення – це не засвоєння знань, способів діяльності, а формування стійкої системи ціннісних орієнтацій, активної життєвої позиції та пізнавальної активності. Таким чином, необхідно представити новий підхід до процесу і структури навчання студентів у ВНЗ, виділити та описати базові форми навчальної діяльності, етапи їх засвоєння, здійснити вихід на розуміння знань, побудувати та структурувати навчальні завдання як моделі особистісного становлення майбутнього фахівця.

Ідеологія становлення особистості майбутнього фахівця як ціль та результат освітньої системи представляє більший інтерес. На основі гуманістичних уявлень можна виділити чинники, що не є розвитком особистості, але часто з ними отождожуються.

Для практики вищої медичної освіти і формування адекватного образу людини у свідомості лікаря значний інтерес представляють ідеї гуманістичної психології. Це концепції «здорової особистості» А. Маслоу і «особистості, яка повноцінно функціонує» К. Роджерса.

На думку К. Роджерса, «основний закон особистісного зростання полягає в тому, що якщо є або спеціально створюються психолого-педагогічні умови, то в людини актуалізується процес саморозвитку, природним наслідком якого будуть зміни в напрямі зрілої особистості». За повноцінного особистісного зростання ці зміни зачіпають відносини особистості як зі внутрішнім (інтраперсональністю), так і зовнішнім світом (екстраперсональністю). До внутрішньо особистісних критеріїв К. Роджерс відносить: прийняття себе, відкритість внутрішньому досвіду переживань, розуміння себе, відповідальну свободу, цілісність, динамічність. До інтраперсональних критеріїв розвитку особистості, що стосуються відносин з оточуючими, а також міжособистісних стосунків, учений відносить: прийняття інших, розуміння інших, соціалізованість, творчу активність.

Психолог А. Маслоу розглядає проблему зростання особистості як наслідок послідовного задоволення «більш високих потреб». Зростання здійснюється через самоактуалізацію, що передбачає діяльність, постійну залученість до процесу зростання та розвитку здібностей до максимально можливого рівня, а не задоволення меншим. Самоактуалізація містить вибір достойних творчих завдань, розв'язання яких потребує максимальних творчих зусиль.

Б. Братусем також зроблено спробу визначити «критерії нормального розвитку особистості», що виступають умовами цього розвитку. Основними серед

них є: ставлення до іншої людини як до самоцінності, здатність до децентрації, самовіддачі, потреба у позитивній свободі, можливість самопроєктування майбутнього, внутрішня відповідальність перед собою та іншими.

Особистісне ставлення також базується на таких поняттях, як «соціальна ситуація розвитку» та «провідна діяльність». Зупинимось на останній категорії провідної діяльності, оскільки за словами О. Леонтьєва «це така діяльність, що зумовлює головні зміни в психічних процесах і психологічних особливостях особистості на певній стадії її розвитку» [4].

Під час проєктування навчального процесу в медичному ВНЗ, кінцевою метою якого буде особистісне становлення майбутнього лікаря, ми ґрунтуємось на вищезазначених теоріях психологічних знань. Серед них ми виділяємо діяльнісний характер оволодіння знаннями, на якому ґрунтується наша гіпотеза, а саме: в активному характері процесу навчання з боку суб'єкта (Д. Дьюї, П. Каптерев, Й. Лінґард) та регуляцію цього процесу самим суб'єктом, тобто результатом навчання є готовність суб'єкта здійснювати відповідну діяльність та регулювати процес її реалізації (А. Бандура, Й. Лінґард). Проте це не просто розпредмечення знань у своїй активності, а створення умов для впливу на формування структурних компонентів особистості, через психологічну перебудову особистості від професійного самовизначення до самореалізації, самоздійснення у навчальній діяльності. Отже, навчальну діяльність необхідно моделювати (конструювати) у спеціальних експериментальних умовах, де б суб'єкти навчання перебували у таких умовах, щоб самі для себе щось відкривали.

Для розв'язання завдання з проблем навчання та особистісного становлення фахівця будемо застосовувати експериментально-генетичний метод, запропонований С. Максименком [5], як засіб навчання через конструювання та моделювання змісту та структури навчальної діяльності студентів, за якого процес майбутньої професійної діяльності розпредмечується й подається як результуюча система знань, вмінь та навичок. Таким чином, створюються умови для особистісного становлення майбутніх лікарів.

Визначальними психологічними теоріями, на яких ми будували експериментальне навчання є теорія провідної діяльності (О. Леонтьєв), теорія навчальної діяльності (В. Давидов, Д. Ельконін), теорія поетапного формування розумових дій (Н. Талізін, П. Гальперін) навчання та розвиток (Г. Костюк), дидактичний принцип навчання на високому рівні складності (Л. Занков), принцип особистісно орієнтованої освіти (Є. Зеєр), психологія учіння (С. Максименко) тощо.

У практиці медичної освіти залишається використання традиційного когнітивно-центрованого підходу до навчання, що реалізується через інформаційні моделі, проте сучасна підготовка висококваліфікованих фахівців у сфері медицини вимагає перебудови системи навчання в напрямі не лише засвоєння предметно-дисциплінарних знань, а й розвитку

особистості майбутнього фахівця та різних форм його мислення у процесі засвоєння знань, оволодіння ним вміннями та навичками. Це здатен забезпечити відхід від інформаційних моделей навчання та перехід до особистісно орієнтованих моделей навчання. На думку Е. Зеєра, центральною ланкою особистісно орієнтованої професійної освіти є професійне становлення – розвиток особистості у процесі професійного навчання, засвоєння професії та виконання професійної діяльності. На початкових етапах професійної освіти джерелом професійного розвитку виступає рівень особистісного розвитку. На наступних стадіях професійного становлення співвідношення особистісного та професійного розвитку набуває характеру динамічної цілісності. На стадії професіоналізації професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його [2].

Доцільно дати характеристику моделям навчання у медичному ВНЗ, враховуючи їх специфіку у процесі побудови власної моделі навчання.

За інформаційною моделлю навчання метою навчання є оволодіння студентами знаннями, вміннями та навичками в їх предметному змісті. При цьому під засвоєнням навчального матеріалу прийнято розуміти запам'ятовування знань («багаж знань»). Стосовно застосування їх на практиці, то ціль безпосередньо перед навчанням ніхто не висуває, розуміючи що цього повинно навчити життя. Так дійсно, практичні заняття проводяться як семінари-практикуми, з елементами інтерактивності, з розв'язаннями задач на застосування теорії в різних ситуаціях тощо. Проте на таких заняттях вдається лише фрагментарно, за допомогою окремих прийомів, показати можливість використання теоретичних знань на практиці. Інакше кажучи логіка навчання зводиться до отримання суми знань та значної втрати інформації «під час навчання». Сам процес оволодіння знаннями та вміннями за такого підходу не виявляється та не аналізується, не враховується індивідуальний досвід студента, особливості його особистості, що на практиці призводить до відчуження студента від процесу пізнання, знижує навчальну мотивацію.

Шлях до розв'язання цієї проблеми було знайдено П. Гальперіном, автором концепції поетапного формування розумових дій та понять. З'явилась можливість створювати нові, більш ефективні методики, що значно пришвидшують процес становлення практичних навичок, які забезпечують рух від навчання до професіоналізму на основі операційних моделей навчання.

Головною відмінністю операційних моделей навчання від попередніх є те, що вчити потрібно не для того, щоб оволодіти сумою знань, а для того, щоб навчитися діяти. Дія завжди є застосуванням знань на практиці. Оволодіння компонентами навчальної діяльності відбувається через спеціально побудовані схеми орієнтованої основи дії (ОДД) відповідно до професійних дій лікаря. Через спеціально побудовану систему умов відбувається управління процесом засвоєння. Необхідно зауважити, що чим психологічно

точніше та змістовніше розроблено методику поетапного засвоєння знань, формування вмінь та навичок, тим більш ефективним є процес навчання.

Поряд з позитивними моментами операційної системи навчання є критичні моменти застосування цього методу у практичній підготовці студентів-медиків, що спричинює його неоднозначне застосування, а саме, використання на клінічних кафедрах схем орієнтовної основи дій та алгоритмів полегшує діяльність науково-педагогічних працівників, але пізнавальна активність і самостійність особливо сильних студентів знижуються, не даючи можливості самостійного пізнавального пошуку, виробленню власних алгоритмів та способів професійних дій.

Третій підхід до навчання, особливість якого полягає в тому, щоб бачити не лише (і не стільки) навчальні процедури, навчання способам діагностики, лікування, а й дещо більше – сприяти особистісному становленню студентів за збереження значущості цілей підготовки до професійної діяльності лікаря. Це і є особистісно орієнтований підхід до навчання. У результаті визначальною цінністю під час реалізації навчання за цим підходом має бути особистість студента, з наданням можливостей для прояву індивідуальності студента для самопізнання та самовираження. Для науково-педагогічного працівника постає проблема вибору засобів та методів діяльності зі студентами, які б дали можливість проявитись цій індивідуальності. Науково-педагогічний працівник створює психолого-педагогічні умови для саморозвитку, усвідомленого оволодіння основ професійної діяльності та розвитку професійного (клінічного) мислення. Головне, що визначальними критеріями оцінки ефективності навчання виступають показники особистісного зростання студентів. Це проявляється у більш усвідомленому ставленні до навчання, не просто як формальної підготовки до справжнього життя, а як переживання ситуації «тепер і зараз», що є важливим для становлення особистості та формування власної професійної позиції.

Визначальним для нас у проектуванні навчального процесу в медичному ВНЗ є принципи розвивального навчання, висунуті В. Давидовим і Д. Ельконіним.

1. Наукові поняття, що створюють загальний принцип розв'язання задач, є головним змістом навчальної діяльності.

2. Засвоєння наукових понять має таку динаміку: аналіз умов їх формування, з'ясування загального принципу, застосування його до конкретних випадків.

3. Принцип змістовного узагальнення: знання загального характеру передують знанням конкретного характеру, здобування знань здійснюється через сходження від загального до конкретного.

4. Науково-теоретичний характер навчальної діяльності. Основним змістом навчання повинні бути наукові, а не емпіричні знання. Теоретичні знання становлять основу мислення і впливають на практичне виконання дій.

5. Засвоєння наукових понять у процесі навчальної діяльності.

У межах теорії розвивального навчання Д. Богоявленський, Н. Менчинська досліджували проблему формування прийомів засвоєння знань і навчальної діяльності. Вони вважали, що засвоєння є можливим лише тоді, коли студент активно діє з навчальним матеріалом, а також засвоює ці знання на практиці. Засвоєння матеріалу пов'язано зі застосуванням знань. У процесі застосування знань не лише розкриваються нові істотні сторони явищ, але й виробляються прийоми мисленнєвої діяльності, формуються вміння мислити. Потрібно оцінювати результати навчання не лише за знаннями, але й за розвитком мисленнєвих процесів та якістю мисленнєвої діяльності.

В. Давидов виділив поняття теоретичного мислення як нової якості діяльності. На основі сформованого теоретичного мислення та рефлексії закладається складна діяльність з управління власною навчальною діяльністю, тобто основи саморегуляції. Д. Ельконін і В. Давидов висунули основні положення, що стосуються змісту навчальної діяльності:

- 1) засвоєння системи наукових понять;
- 2) формування теоретичного мислення.

У результаті засвоєння системи наукових понять та формування в учнів теоретичного мислення навчальна діяльність починає містити характер науково-дослідницької діяльності.

На основі вищевказаних міркувань можна зробити такий висновок. Навчальну діяльність необхідно моделювати (конструювати) у спеціальних експериментальних умовах. Навчальна діяльність – це така діяльність, що призведе до відкриття походження понять. Навчальна діяльність відрізняється від наукової професійної діяльності тим, що учень вчиться здобувати засоби з'ясування походження понять. Учень у навчальній діяльності повинен перебувати в таких умовах, де б він щось для себе знайшов або відкрив.

Аналізуючи підходи до навчання у вищій медичній освіті необхідно зазначити, що відхід від традиційної системи освіти і перехід до інноваційної відбувається досить повільними темпами. На це впливає багато чинників, не останнім серед яких є небажання науково-педагогічного працівником переходити на інноваційне навчання, адже воно передбачає виконання значного об'єму методичної інформації. Проте перехід до інноваційних підходів навчання призведе до якісних змін у підготовці майбутніх лікарів, до навчання з рівня інформування про професійну діяльність на рівень формування, розвитку та професійне становлення студентів.

Під інноваційним підходом до навчання розуміємо (і цим керуємося в нашому дослідженні) такий вид навчання, де студент повинен бути поставлений у такі умови, де б самостійно відкривав та знаходив нове у навчальному матеріалі, що і буде слугувати рушійною силою його формування, розвитку та прискореного професійного становлення. Реалізацію такого інноваційного підходу до навчання забезпечить введений нами термін «науково-дослідницька діяльність студентів», відмінна не лише у змістовому наповненні,

але й організаційному. Необхідно зазначити, що за традиційної організації навчального процесу у вищій медичній школі науково-дослідницька діяльність студентів реалізується у позааудиторний час. Відмінність застосованого нами поняття полягає у тому, що цей вид діяльності забезпечує саме аудиторна діяльність студентів, яку, за теорією поетапного формування розумових дій П. Гальперіна, можна віднести до найвищого рівня – виконання дій у розумовій діяльності та, за Б. Беспальком, до найвищого рівня (F-V) – дослідницького.

Кінцевою метою такого навчання для студента є самостійний пошук нового знання або способів дій. Такий механізм розумової діяльності в основі містить формування професійного (клінічного) мислення. Однак важливим аспектом у механізмі формування цього типу мислення є процеси особистісного становлення майбутнього спеціаліста. Тому, щоб досягти дослідницького рівня професійних умінь, необхідно мати високі показники особистісного зростання. Такі результати може забезпечити відповідно спроектована навчальна система, що базується на проаналізованих нами класичних підходах до навчання: операційних, особистісно орієнтованих та розвивальних моделях.

Наша програма експериментального навчання побудована таким чином, що накопичення та осмислення нового досвіду студентами, перебудова їх мотивів та установок здійснюється не через прямий, лінійний вплив певної тенденційності навчання, а за рахунок забезпечення студентів науково-дослідницькими засобами оброблення навчального матеріалу. Засвоєння засобів організації нової пізнавальної інформації дозволяє вивчати світ і себе не на буденному, конформному, індивідному рівні, а на основі узагальненого теоретичного погляду, на світоглядному рівні, усвідомлено ставити як професійні цілі, так і життєві, а також досягати їх ефективного здійснення. Основою такої позиції щодо структурування навчального процесу вбачається розуміння значення «індивідного засобу ціннісно-сміслового орієнтування» та ролі

орієнтовної основи дій у розв'язанні не лише навчальних, але й життєвих завдань.

Під час побудови навчальної діяльності студентів-лікарів ми віддавали перевагу проблемно-пошуковому усвідомленню та комбінуванню у розв'язанні нетипових ситуацій, замість засвоєння ними готового обробленого науково-педагогічним працівником матеріалу. Зміст навчального процесу створюється в результаті пошуково-дослідницьких дій студентів, критерій якості якого знаходиться у сфері розвитку професійного (клінічного) мислення. На нашу думку, професійне становлення студентів-лікарів у медичному ВНЗ здійснюється під час розв'язання майбутніх професійних ситуацій, що моделюють зміст і структуру майбутньої діяльності. Цим зумовлюється необхідність подальшого конструювання експериментальної моделі їхнього генезису та розвитку, з'ясування закономірностей цього процесу. Суттєвими змінами має бути перебудова змісту та методики структурування і викладання дисциплін та їх орієнтація на особистісно орієнтований та розвивальний підходи до навчання, створення умов, що сприяють особистісному становленню та розвитку у студентів професійного (клінічного) мислення.

Використані літературні джерела

1. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів [Текст]. – Харків: Прапор, 2009. – С. 472.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий [Текст]: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение [Текст] / А. А. Леонтьев. – М.: Знание, 1996. – С. 48.
5. Максименко С. Д. Психология учіння людини: генетико-моделюючий підхід [Текст]: монографія / С. Д. Максименко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2013. – 592 с.